

Rövidítések és mozaikszók helyesírása

Dr. Ludányi Zsófia, MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest

Rövidítéseket, mozaikszókat azért használunk, hogy időt takarítsunk meg. A nyelvi takarékoságra való igény nemcsak a köznyelvben, hanem az egyes szakmák nyelvében is megfigyelhető, így az orvosi nyelvben is.

Rövidítések

A rövidítések az írott nyelvre jellemzőek: a beszédben, illetve írott szöveg felolvasásakor a teljes alakjukat használjuk (feloldjuk a rövidítést).

Az akadémiai helyesírási szabályzat a rövidítéseknek két csoportját különíti el egymástól: a pont(ok)kal jelölt rövidítéseket **valódi rövidítések**nek, a pont nélkülieket **jelszerű rövidítések**nek nevezi. Az utóbbiak közé a pénzfajták rövidítései, az égtájak rövidített alakjai, a gépkocsik országjelzései, a mértékegységek rövidítései, valamint a fizikai mennyiségek jelei és a vegyjelek tartoznak. Ezeknek a helyesírását a nemzetközi szokások, szabványok határozzák meg. A valódi rövidítések helyesírásának nincsenek kialakult szabályai, inkább csak bizonyos tendenciák figyelhetők meg. Nézzük meg – orvosi nyelvi példákon keresztül –, melyek ezek!

Egyszerű (nem összetett) szavakat általában a szó kezdőbetűjével rövidítünk: *k.* 'kontroll' vagy 'kenőcs', *cs.* 'csepp', *n.* 'nervus'. Érdekes kivétel a *nervus* 'ideg' szó többes számának a megszokott rövidítése: *nn.*, melynek feloldása 'nervi', itt tehát a kezdőbetű kettőzésével érzékeltejtjük, hogy több idegről van szó. Ez a megoldás az orvosi nyelvre kifejezetten jellemző, a *nervuson* kívül több más esetben is a kezdőbetű (vagy a kezdő betűcsoport utolsó betűjének) kettőzésével jelöljük a többes számot.

Olykor nem csupán a kezdőbetű, hanem az utána következő néhány betű is megjelenik: *tabl.* 'tabletta', *gyull.* 'gyulladás', *ac.* 'acutus, akut', *inf.* 'infúzió', *chr.* 'chronicus, krónikus'. Előfordul az is, hogy egy szó betűit a rövidítésben nem összefüggő módon használják fel: *dg.* 'diagnózis'. A *diagnózis* szót *diag.* formában is szokás rövidíteni.

Itt jegyeznénk meg, hogy nincs olyan szabály, hogy egy fogalom csak egyféleképpen rövidíthető. Az AkH. 282. pontja megadja ugyan a gyakrabban használt állandó rövidítéseket, ahol a megadott forma javasolt, rövidí-

teni azonban gyakorlatilag minden szót lehet. Az orvosi nyelvi főbb rövidítésekről sincs lista, egy-egy gyakrabban használt rövidítés elvétve megtalálható az *Orvosi helyesírási szótárban* (főként latin kifejezéseké): *s.* 'signa' vagy 'seu' vagy 'sive'; *gl.* 'glandula' (többes száma: *gll.* 'glandulae' – ez esetben a kezdő betűcsoportnak az utolsó betűjét, az *l*-et kettőzzük); *lig.* 'ligamentum'.

Az **összetett szavak** rövidítése többnyire az elő- és utótag kezdőbetűjével történik, egymás mellé írva őket, a végén ponttal lezárva. Példák: *ic.* 'intracutan ~ intracutan', *im.* 'intramuscularis', *iv.* 'intra venam ~ intravénás', *fvs.* 'fehérvérsejt', *vvs.* 'vörösvérsejt'. Összetett szavakat időnként úgy is rövidítünk, hogy csupán azok előtagját rövidítjük, az utótagot teljes egészében meghagyjuk. Ilyenkor nincsen pont a rövidítés után, mivel az utótag teljes alak, például ez történik a *mkét* 'mindkét' esetében. A *kth.* 'kötőhártya' rövidítés esetén a két szótagból álló előtagot (*kö-tő*) a szótagok kezdőbetűre (*kt*) rövidítjük, s ehhez kapcsoljuk az utótag kezdőbetűjét.

Nemcsak szavakat, hanem **szókapcsolatokat** is szokás rövidíteni. Ezeknek rövidítése annyi ponttal és szóközzel elkülönített tagot tartalmaz, ahány különírt szóból áll a teljes szerkezet: *j. o.* 'jobb oldal', *o. d.* 'jobb szem', *p. e.* 'panasz esetén', *p. p. i.* 'per primam intentionem'. A tagok rövidítése történhet a már említett módon kezdőbetűkkel (mint az előbb felsorolt példákban), de betűcsoporttal is: *det. in dupl.* 'detur in duplo', *d. t. dos.* 'dentur tales doses'.

Egy ritkábban előforduló rövidítési tendencia a szókapcsolatoknál, amikor a kezdőbetűkkel rövidített tagokat egybeírják, és a végére nem tesznek pontot: *mou* 'méterről olvas ujjat', *szeou* 'szem előtt olvas ujjat'. Ezekben az esetekben elképzelhető, hogy már inkább jelszerű (mértékegyszerszerű) rövidítésekről van szó, nem valódiakról.

Végezetül érdemes szót ejteni a szókapcsolatok rövidítéseinek arról a formáiról, ahol a ponttal lezárt rövidített tagok közé nem tesznek szóközt: *j.o.* 'jobb oldal'. Ez a forma az angol írásgyakorlatra jellemző: *e.g.* 'exempli gratia' (a *for example* 'például' kifejezés rövidítéseként). Terjedőben van a magyar nyelvben is ez a forma, nem hibáztatható, de inkább a szóközös írásmódot javasoljuk használni.

Mozaikszók

A mozaikszók – hasonlóan a rövidítésekhez – a túlságosan hosszú tulajdon- vagy közneveket helyettesítik. A mozaikszók több szó elemeiből épülnek fel, egyik alcsoportjuk a **betűszók** csoportja. A betűszók a többszavas kifejezés kezdőbetűiből jönnek létre. Többnyire tulajdonnevekből (leggyakrabban intézménynevekből) jönnek létre betűszók (pl. *OGYI* 'Országos Gyógyszerészeti Intézet'), de köznévi betűszók is léteznek: *tbc* 'tuberkulózis'. A tulajdonnévi betűszókat csupa nagy-, míg a köznéviakat csupa kisbetűvel jelöljük (ez utóbbi tendencia azonban nem igazán érvényesül az orvosi nyelvben, mint majd később látni fogjuk).

Ellentétben a rövidítésekkel, a betűszókat nem oldjuk fel az írott szöveg felolvasásakor: az egymás után következő betűket vagy összefüggő hangsorként ejtjük ki (például az *OGYI* ejtése [ogyi]), vagy az ún. betűző ejtésűekben minden egyes betűt betűnévvel ejtünk (*tb* [tébé]). A *tbc* betűszó *tébécé* alakváltozatban is létezik – tehát a betűző kiejtésnek megfelelően leírva. (Hasonló köznyelvi példák: *tv* ~ *tévé*, *WC* ~ *vécé*.)

Az orvosi nyelvben – hasonlóan egyéb szaktudományok nyelvéhez – sok idegen eredetű közszói alakulat található, amelyeket csupa nagybetűvel írt betűszókkal szokás helyettesíteni: *BLS* 'bare lymphocyte syndrome', *CAH* 'congenitalis adrenalis hyperplasia', *CSMO* 'clinically significant macular oedema', *TCC* 'thromboplastic cell component'. Ritkábban előfordul, hogy egy-egy szaknyelvi (orvosi nyelvi) betűszó egyszerre tartalmaz kis- és nagybetűket: *mRNS* (messenger RNS). Sok olyan orvosi nyelvi betűszó létezik, amely írásformája idegenes, de teljes alakjuk már magyaros: *CT* 'komputertomográfia', *EEG* 'elektroencefalográfia'.

Az idegen (főként angol) betűszók kiejtése történhet idegenesen és magyarosan. A *TCC* angolosan ejtve [tíszízi], magyarosan [técécé]. Bizonyos esetekben csak az angolos kiejtés elfogadott, például a közismert *AIDS* betűszó esetében. Egyébiránt a magyaros kiejtést részesítsük előnyben, tehát a *TCC* esetében javasolt inkább [técécé]-t mondani, továbbá: *BLS* [béeles], *CSMO* [céesemő], stb.

A rövidítések és a mozaikszók toldalékolása

A rövidítések toldalékolása mindig a teljes alakhoz igazodik, és figyelembe kell venni a hangkapcsolódási szabályszerűségeket: *gl.*-val 'glandulával', *inf.*-t 'infúziót'. Különösen ügyeljünk a toldalék írásmódjára azokban az esetekben, amikor a rövidített idegen szó utolsó betűje másként ejtendő: mint ahogy a *nervus* szó *-val/-vel* ragos alakjának helyes írásmódja *nervusszal* (nem pedig **nervussal*), a rövidített alak esetén is ugyanúgy jelöljük a

teljes hasonulást: *n.-szal* (nem pedig **n.-sal*, **n.-val*). Mint ahogy a példából láthatjuk, a rövidítésekhez mindig kötőjellel kapcsoljuk a toldalékot, akár pontra végződnek, akár nem. (Kivételt jelentenek ezalól azok az esetek, amikor az összetett szavaknak csak az előtagját rövidítjük, utótagját nem, például a *vvfény* 'vörös visszfény' toldalékolása: *vvfényrel*, *vvfényt*.)

A betűszókhöz a kiejtett alakjuknak megfelelően kapcsoljuk a toldalékokat: *OGYI-ban*, *tb-vel* [tébével], *DNS-sel* [déenessel]. Az idegen betűszók esetében is mindig a kiejtést kövessük: *CAH-val* [céahával], angolos kiejtés esetén *CAH-dzsel* [szíéjéjddzsel].

Sajátosan viselkedik a *taj* betűszó: ennek toldalékolása ugyanis nem kötőjellel történik, hanem közvetlenül kapcsoljuk azt: *tajjal* (nem pedig **taj-jal*). Bár nem orvosi nyelvi rövidítések, a teljesség kedvéért megemlítjük, hogy ugyanígy viselkedik az *áfa* és az *eva* köznévi betűszó is.

Rövidítésekkel és mozaikszókkal alkotott összetételek

A rövidítésekhez és a mozaikszókhöz mindig kötőjellel kapcsoljuk az összetételi utótagokat: *rtg.* 'röntgen' + *felvétel* → *rtg.-felvétel*, *gyull.* 'gyulladás' + *csökkentő* → *gyull.-csökkentő*, *DNS* + *vizsgálat* → *DNS-vizsgálat*. Ritkábban előtag is járulhat hozzájuk: *vírus-DNS*, amelyet szintén kötőjellel kapcsolunk, mivel a *DNS* betűszó. Nem így járunk el azonban, ha az összetett szónak nem elő-, hanem utótagja a rövidítés: ekkor nem kell kötőjelet tennünk, hiszen az összekapcsolás nem írásjelnél történik, pl. *mellkas* + *rtg.* → *mellkasrtg.* 'mellkasröntgen'.

Egy rövidítést vagy mozaikszót tartalmazó kötőjeles összetételhez az újabb összetételi tagot is kötőjellel kell hozzáfűzni: *rtg.-felvétel-kérés*, *DNS-vizsgálat-végzés*.

A *taj* (ill. az *eva* és az *áfa*) ez esetben is kivételes írásmódú, mivel az összetételi tagok kötőjel nélkül járulnak hozzájuk: *tajkártya* (nem **taj-kártya*, **TAJ-kártya*). ■

Felhasznált és ajánlott irodalom

1. AkH. = A magyar helyesírási szabályai 1994. Tizenegyedik kiadás, tizenegyedik, példaanyagában átdolgozott lenyomat. Akadémiai Kiadó, Budapest.
2. Fábián Pál – Magasi Péter (főszerk.) 1992. Orvosi helyesírási szótár. Akadémiai Kiadó – Országos Orvostudományi Információs Intézet és Könyvtár, Budapest.
3. Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004. Helyesírás. Osiris Kiadó, Budapest.
4. Ludányi Zsófia 2013. Rövidítések a magyar orvosi nyelvben. Szemészeti kórlapok rövidítéseiről és helyesírásukról. In: Drávcz Fanni – Haindrich Helga Anna – Horváth Krisztina – Karácsony Fanni (szerk.) Félúton 8. ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Budapest. 281-296. Elektronikus dokumentum: http://linguistics.elte.hu/studies/fuk/fuk12/feluton8_2012_21_p281-296_Ludanyi.pdf (2014. szeptember 30.)